

УДК341.17

ТИИМДІ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ҮШІН ТОРДЫҢ «ІШКІ ҚАСИЕТТЕРІН» АНЫҚТАУ ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ МІНДЕТІ

Тимурова Молдир Тимуровна
timurovamoldir@mail.ru

Халықаралық құқық кафедрасының 3-курс студенті,
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-ның Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Сарсенова С.Н., Л.Н. Гумилев атындағы
ЕҰУ-ның Халықаралық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Еуропалық құқықтың үстемдік және тікелей әрекет ету қағидалары
Еуропалық одақ құқығының қағидалары құрылтай келісімдерде, сондай-
ақ Еуропалық соттың шешімдерінде бекітілген. Еуропалық Одақ заңдарының
қағидастарын егжей-тегжейлі жіктеуді дамытуда шешуші рөл атқаратын
Еуропалық Сот болып табылады. ЕО құқығының қағидалары ЕО қызметінің
барлық салалары мен оның мүше мемлекеттерінің барлық салаларының
мазмұнын анықтайтын осы құқықтық жүйенің негізгі принциптері, идеялары
болып табылады [1].

Еуропалық Одақ құқығы өзінің өзіндік қағидастарының жиынтығымен
ерекшеленеді. Олардың кейбіреулері басқа құқықтық жүйелердің (ішкі және
халықаралық құқық) принциптеріне ұқсас, ал кейбіреулері ерекше сипатқа
ие.

Еуропалық одақ құқығының жалпы қағидалары мақсаттары мен
ауқымына қарай әртүрлі бірнеше топтарға бөлінеді:

- мүше мемлекеттердің құқықтық жүйелерімен қарым-қатынасын
анықтайтын Еуропалық Одақ құқығының үстемділік және тікелей әрекет ету
қағидастары;

- құқықтың жалпы принциптері - Одақтың барлық салаларында жұмыс істейтін және басқа да демократиялық құқықтық жүйелерге тән құқықтық реттеудің бастапқы принциптері;

- Еуропалық Одақ заңдарының жеке салаларында немесе немесе оның құқықтық реттеу салаларында қолданылатын арнайы қағидалары.

- Одақтың қазіргі құзыреттілігін жүзеге асыру тәртібін анықтайтын Еуропалық Одақ принциптері [2].

Еуропалық Одақ заңының үстемдігі мен тікелей әрекет етуінің қағидалары прецедент болып табылады: құрылтай шартында тікелей бекітілмеген, олар Еуропалық қоғамдастық Сотының шешімдері бойынша сот практикасы арқылы орнатылды. Біріншіден, 1963 жылы Сот тікелей әрекет принципін («Van Gend en Loos» ісіндегі шешім), содан кейін 1964 жылы үстемдік қағидатын («Costa» ісіндегі шешім) мойындады.

Еуропалық Одақ заңдарының үстемдігі қағидаты осы құқықтық жүйенің нормалары мүше мемлекеттердің ішінде белгіленген ережелерден гөрі заңдық тұрғыдан міндетті болып табылады дегенді білдіреді. Басқаша айтқанда, заң немесе ұлттық заңның басқа көзі арасындағы келіспеушіліктер (қақтығыстар) бір жағынан, екінші жағынан, Еуропалық Одақ заңдарының көздері болған жағдайда, оны басшылыққа алуы керек. Бұл қағида тек құрылтай келісімдерінде ғана емес, сонымен қатар ЕО-ның барлық заңнамаларында қамтылған. Бұл қағида егер тиісті ел осы құжатты қабылдауға қарсы дауыс берген болса да, әрбір елдің аумағында ең жоғары заңды күшке ие.

Еуропалық одақ пен оның мүше мемлекеттерінің арасындағы қайшылықтар көбінесе ұлттық соттарда нақты істерді қарастырғанда кездеседі. Мұндай жағдайларда сот органдары Еуропалық Одақ туралы Шартқа, ережелерге, директиваларға, одақ туралы заңның басқа көзіне басымдық беріп, қажет болған жағдайда, ішкі заңнаманы немесе оларға қайшы келетін бағынысты әрекетті тоқтату керек [3].

Алғаш рет ЕО мүше мемлекеттердің ұлттық құқықтық жүйелеріне қатысты заңның үстемдігінің доктринасы Еуропалық сотында *Costa v. ENEL* (1964) қатысты шешімде тұжырымдалған. Бұл жағдайда мәселенің мәнісі келесідей болды:

Итальяндық электр энергетикасын өндіретін және тарататын және оны жаңадан құрылған ENEL корпорациясына беру үшін итальяндық билік тарапынан 1962 жылы ұлттандырудың нәтижесінде осы салада жұмыс істейтін көптеген мемлекеттік емес компаниялар жойылды. Нәтижесінде, осы компаниялардың акцияларын ұстаушылар акциялар бойынша дивидендтер түрінде пайда алу мүмкіндігін жоғалтты. Осы акционерлердің бірі - итальяндық *Costa* атауымен азамат - оған берілген электр энергиясының ақысын төлеуден бас тартты, бұл оған бұрын жасалған зиян үшін өтемақы түрінде болды деп қарады. Іс сотқа жіберілді, онда азамат өз мемлекетінің ұлттандыру актісі Еуропалық экономикалық қоғамдастық құру туралы Шарттың бірнеше ережелеріне қайшы келетінін айтып, өз позициясын дәлел

келтірді. Милан соты, атап айтқанда іс сонда қаралды, ол аталған Шарттың кейбір ережелерін түсіндіреді деп, бұл іске қатысты ЕО сотына өтініш беруге мәжбүр болды. Италияндық биліктің негізгі аргументі ЕО сотына түсініктеме беру туралы өтініш берудің қажеті жоқ, өйткені италияндық сот тек белгілі бір істі қараған кезде ғана ішкі ұлттық заңнаманы қолдануы мүмкін (атап айтқанда, Ұлттандыру актісі, ЕЭК құру). Еуропалық қауымдастықтар соты іс материалдарын мұқият зерделеп, италиян үкіметінің ұстанымымен келіспеді және Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттердің өздерінің ұйымдық құрылымымен, өзінің құқықтық мүмкіндіктерімен Қоғамдастық белгісіз уақытқа құрылып, халықаралық аренада әрекет ете отырып, тәуелсіз заңды тұлға ретінде олар өздерінің егеменді құқықтарын (кейбір салаларда ғана болса да) шектеуі қажет [5].

Costa v. ENEL шешіміне байланысты, Еуропалық қоғамдастық соты ЕО заңнамасы мен мүше мемлекеттердің ұлттық заңнамасы арасындағы қатынастарға қатысты екі маңызды қорытынды жасады. Біріншіден, олар өздерінің егеменді құқықтарының бір бөлігін олар жасаған Қоғамдастықтың пайдасына бірлесіп және біржолата берді және ЕО-да орнатылған заң үстемдігіне қайшы келетін кейінгі біржақты әрекеттер арқылы қарама-қарсылықты жүзеге асыруға құқығы жоқ. Екіншіден, ешбір мемлекет - ЕО заңнамасының мәртебесін Қоғамдастық үшін бірыңғай және жалпы қолданылатын жүйе ретінде қарастыра алмайды [6].

Қатысушы мемлекеттердің ішкі заңнамасына қатысты Еуропалық Одақ заңнамасының үстемдік қағидаларын нығайту мен одан әрі дамытудың маңызды кезеңдерінің бірі *Simmenthal* (1978 ж.) ісіне байланысты Еуропалық қоғамдастық Сотының шешімі болды, ол да маңызды әлеуметтік-саяси резонанс алды. Ең алдымен, Сот, ұлттық соттың тікелей міндеті әрбір қатысушы мемлекеттің аумағында ЕО заңнамасын толық және тиімді жүзеге асыруды қамтамасыз ету болып табылады, сондай-ақ кейінірек қабылданған болса да, оған қайшы келетін ішкі заңнаманың кез келген ережелерін қолданбау болып табылады. Екіншіден, Еуропалық қауымдастықтар соты үстемдік қағидасы ретінде ЕО-да қабылданған барлық құқықтық нормалар емес, қатысушы мемлекеттер аумағында «тікелей әрекет» мәртебесіне ие болғандар ғана қолданылады [7].

ЕО-ның әртүрлі мүше елдердегі заңдары үстемдік қағидатына деген көзқарасы біржақты болған жоқ, кейбір елдерде, мысалы, Португалияда, Испанияда, Нидерландыда, Люксембургте, Грецияда, бұл қағидат ұлттық құқықтық жүйелермен тез қабылданды. Дегенмен, бірқатар басқа мемлекеттерде (Ұлыбритания, Германия, Дания, Ирландия, Италия) бұл процесс елеулі қиындықтарға тап болды. Мысалға, Германия мен Италияның конституциялық соттары бастапқыда оны танудан бас тартты.

Тікелей әрекет ету қағидаты. Еуропалық Одақ құқығы мүше мемлекеттердің ғана емес, жеке және заңды тұлғаларға субъективті құқықтары мен міндеттерін береді. Азаматтар ұлттық соттарға өздерінің өтініштерін негізге ала отырып, құрылтай құжаттарының немесе Одақтың

құқықтық актілерінің баптарына «тікелей» сілтеме жасай алады. Егер еуропалық қоғамдастықтарды құру туралы құрылтайшылық келісім-шарттардың мазмұнын талдайтын болсақ, ЕО мүше мемлекеттерінің аумағында ЕО заңнамасының нормаларына тікелей қолдануға қатысты жалғыз сілтеме ЕЭК құру туралы Шарттың 189-бабы ғана болып табылады. Атап айтқанда, Министрлер Кеңесі және Еуропалық қоғамдастық комиссиясы шығарған ережелер мүше мемлекеттер үшін міндетті болып табылады және олардың аумағында тікелей қолданылады. Бұл аталған нормативтік актілер мүше мемлекеттің ішкі заңнамасының ажырамас бөлігі бола отырып, олардың қабылдану сәтінен бастап оларды ұлттық заңға енгізу қажеттілігінсіз заңды күшіне ие болады.

Тікелей әрекет ету қағидасының нақты дамуы және нығаюы негізіне Van Gend en Loos (1963) ісіне қатысты Еуропалық соттың шешімі басты рөлге ие, ол өте маңызды және кейінірек көптеген ұлттық соттардың шешімдеріне үлкен әсерін тигізді.

Нидерландқа химиялық өнімдерді импорттайтын Голландия Van Gend en Loos көліктік компаниясының өкілдер өздерінің елінің кеден органдарына импорттық баж салығының мөлшерін арттырғаны үшін сотқа шағым берді. Компания өкілдерінің пікірінше, бұл ЕЭК құру туралы шарттың 12-бабының тікелей бұзылуы болды, онда Еуропалық қоғамдастыққа мүше мемлекеттерді бір жақты тәртіпте жаңа кедендік баждарыд енгізуге, сондай-ақ ЕО аумағында қолданыста болған кедендік баждардың мөлшерін арттыруға тыйым салады. Нәтижесінде, мәселені айқындау үшін, ЕЭО құру туралы Шарттың 12-бабына сәйкес қатысушы мемлекеттің аумағында «тікелей әрекет» күшін анықтау қажет болды. Бұл сұраққа жауап, мәні бойынша, ЕЭК құру туралы Шарттың 12-бабын түсіндіру болды. Осыған байланысты тиісті өкілеттіктері жоқ Нидерланды соты іс қарауды тоқтата тұруға мәжбүр болды және бұл мәселені ЕО сотына берді (белгілі болғандай, тек Еуропалық сот Еуропалық қауымдастықтардың құқық нормаларын түсіндіруге құқылы).

Үш үкімет, сондай-ақ Еуропалық Одақ Сотының бас кеңесшісі өздерінің көліктік компанияның талаптарын қанағаттандыру мүмкіндігіне қатысты теріс көзқарасын білдірді, ЕЭК құру туралы Шарттың 12-бабына сәйкес мүше мемлекеттерге белгілі бір халықаралық-құқықтық міндеттемелер жүктеледі және олардың заңды және жеке тұлғаларымен ешқандай байланысы жоқ екенін атап өтті. Алайда, Еуропалық қауымдастықтар соты мүше мемлекеттер аумағында ЕЭК құру туралы Шарттың 12-бабының «тікелей әрекет» күшіне ие екендігін ескере отырып, ЕО комиссиясының ұстанымын қолдайтын басқа шешім қабылдады. Бұл іс бойынша түпкілікті шешімде Еуропалық сот: «... Қоғамдастық халықаралық құқықтағы жаңа ... заңдар мен тәртіпті қалыптастырды ... олардың субъектілері тек қатысушы мемлекеттер ғана емес, сонымен қатар олардың азаматтары. Сондықтан, мүше-мемлекеттердің заңдарына қарамастан, Еуропалық қоғамдастықтардың құқығы жеке тұлғаларға белгілі бір құқықтар беріп, оларға белгілі бір міндеттер жүктейді».

Бұдан басқа, Еуропалық Одақ Сотының жеке адам үшін, тіпті егер бұл Қауымдастық туралы құрылтай құжатында тікелей қарастырылмаған болса да, кейбір құқықтар туындауы мүмкін деген қорытындысы өте маңызды болды, дегенмен, осы Шарттың қатысушы мемлекеттеріне, Еуропалық қауымдастықтардың органдарына немесе тікелей тікелей тұлғаларға жүктейтін міндеттерінің мазмұнынан туындайды [8].

Еуропалық сотқа сілтеме жасаған дәлелдердің заңи нәтижесі, Van Gend en Loos ЕЭК құру туралы Шарттың 12-бабының мазмұнынан туындайтын құқықтарын қорғауға құқылы, ал ұлттық сот адамның бұзылған құқықтарын қалпына келтіру және қорғау үшін барлық қажетті шараларды қабылдауға міндетті.

Сонымен қатар, доктринада және сот практикасында тікелей әрекет етудің екі түрі бөлінеді - көлденең және тік:

а) көлденең тікелей әрекет - бұл «көлденең» құқықтық қатынастарда, яғни жеке тұлғалар арасындағы қарым-қатынаста тікелей әрекет ету (мысалы, екі кәсіпкерлік кәсіпорын арасындағы келісім бойынша міндеттеме);

б) тік тікелей әрекет - «индивид-билік» қатынастарында, яғни жеке тұлғалар мен мемлекеттік органдар мен мекемелер арасындағы құқықтық қатынастарда тікелей әрекет.

Үстемділік принципінен айырмашылығы тікелей әрекет принципі әмбебап емес. Оны жүзеге асыру Еуропалық Одақ құқығының қайнар-көздеріне байланысты болады, онда тиісті норма белгіленеді:

- Одақтың нормативтік құқықтық актілері (Одақтың «заңдары») толығымен тікелей әсер етеді; сонымен қатар, мүше мемлекеттерге ережелерді олардың ішкі заңдарымен алмастыруға тыйым салынады (мысалы, нормативтік-құқықтық актілердің талаптарына жауап беретін ережелер шығаруға);

- құрылтай шартының ережелері мүше мемлекеттердің міндеттемелерін қоса алғанда, субъективті құқықты немесе міндеттерді жеткілікті дәл бекітетін болса, тікелей әсер етеді.

- Директивалар (Одақтық заңнаманың негіздері), әдетте, тікелей әсер етпейді, өйткені олардың нормалары ұлттық заңнамаға ауысады. Басқаша айтқанда, директива оның негізінде шығарылған мүше мемлекеттердің нормативтік актілері арқылы «жанама түрде» әрекет етеді, онда жеке тұлғалардың тиісті құқықтары мен міндеттері белгіленеді [9].

1980 жылдары үстемдік қағидаты бойынша, Сот жанама әрекет қағидаты деп аталатын адал түсіндіру принципін шығарды. Бұл принцип мүшелдердің сот биліктері ұлттық заңнаманы ЕО заңнамасына, соның ішінде Қоғамдастық нұсқауларында қамтылған ережелерге түсіндіруді талап етеді. 1990 жылдары Сот Еуропалық Одақ заңдарының ережелерін бұзғаны үшін келтірілген зиян үшін жеке және заңды тұлғаларға мүше мемлекеттердің мүліктік жауапкершілігін белгіледі.

Көріп отырғанымыздай, Еуропалық қауымдастықтардың құқығы негізінен Еуропалық қоғамдастық Сотының шешімдері бойынша сот практикасы арқылы орнатылды. Еуропалық қоғамдастықтың соты, ол ЕО-ның нақты дербес құқықтық тәртібін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды. Еуропалық қауымдастықтардың заңдарының негізгі қағидаларын орнатақан, әзірлеген және қорғаған Сот болды: Еуропалық Одақтың мүше мемлекеттердің ішкі ұлттық заңнамасына үстемдік қағидаты және мүше мемлекеттер аумағында ЕО заңнамасының тікелей әрекет ету қағидаты.

Қолданылған ақпарат көздері:

1. Хиршлер М., Циммерман Б. Западноевропейские интеграционные объединения. М., 1987. С.6.
2. Европейское право: учебник / отв. ред. Л. М. Элтин. — М.: Норма, 2008. — 62 с.
3. Право Европейского союза: учебник / под ред. С. Ю. Кашкина. — М.: Издательство Юрайт; ИД Юрайт, 2011. — 137 с.
4. B. de Witte. Rules of change in international law: how special is the European Community // Netherlands yearbook of international law. Vol. 25 (1994). P. 300.
5. Costa v. ENEL Case [1964] // European Court Reports 585.
6. Costa v. ENEL Case [1964] // European Court Reports 585.
7. Simmenthal Case [1978] // European Court Reports 629.
8. Van Gend en Loos Case [1963] // European Court Reports 1.
9. Andrew Oppenheimer. The relationship between European Community law and national law: the cases. Cambridge: Cambridge university press, 1994. P